

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هشتم، شماره سوم (ویژه‌نامه گردشگری)، پاییز ۱۳۹۸

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۴۳-۶۶

## نقش گردشگری مسئولیت‌پذیر در کیفیت زندگی روستاهای مقصد گردشگری

### مورد: شهرستان گرگان

علیرضا دربان آستانه\*؛ استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

حسین حاتمی‌نژاد؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران، تهران، ایران

مینا کریمی؛ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۹/۰۳

دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۲۰

#### چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی نقش گردشگری مسئولیت‌پذیر در کیفیت زندگی روستاهای مقصد گردشگری شهرستان گرگان است. جامعه آماری، کلیه ساکنان روستاهای هدف گردشگری شهرستان گرگان بوده است. حجم نمونه از طریق فرمول کوکران تعیین شد و ۳۷۶ نفر از ساکنان روستاها مورد بررسی قرار گرفته است. داده‌های پژوهش از طریق پرسشنامه جمع‌آوری گردید. روایی پرسشنامه، با استفاده از نظر اساتید و کارشناسان و پایایی پرسشنامه با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ مورد تایید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS و از طریق میانگین توصیفی و آزمون T-tset انجام شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که وضعیت مسئولیت‌پذیری گردشگران شامل سه بعد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی و همچنین کیفیت زندگی ساکنان روستا شامل چهار بعد اجتماعی، کالبدی، محیطی و اقتصادی نسبتاً ضعیف است. می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که بین مسئولیت‌پذیری گردشگران و کیفیت زندگی ساکنان ارتباط مستقیم وجود دارد. چراکه پایین بودن میزان مسئولیت‌پذیری گردشگران در کیفیت زندگی ساکنان نیز اثرگذار است، همچنین متغیر مسئولیت‌پذیری اقتصادی مهم‌ترین متغیر تاثیرگذار در کیفیت زندگی ساکنان روستا محسوب می‌شود و پس از این متغیر، متغیرهای اجتماعی-فرهنگی و سپس زیست-محیطی در مراتب بعدی اهمیت قرار دارد.

واژگان کلیدی: گردشگری روستایی، گردشگری مسئولیت‌پذیر، کیفیت زندگی، شهرستان گرگان.

\* astaneali@ut.ac.ir

**۱) مقدمه**

مسافرت به نواحی بکر و دست‌نخورده و دیدار از جذابیت‌های طبیعی برای برآوردن نیازهای روحی و روانی و پاسخی به کنجکاو‌های بشر، موضوع جدیدی نبوده و نیست (ملکی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۹). به عبارتی می‌توان گفت گردشگری یکی از فعالیت‌های اصیل انسانی با قدمتی به درازای زندگی بشر است (عباسی و پژوهان فر، ۱۳۹۳: ۲). در پی تحولات جهانی بعد از جنگ جهانی دوم از جمله در زمینه ایجاد شهرهای بزرگ و گسترش شهرنشینی، آلودگی محیط‌های شهری و نیز افزایش اوقات فراغت، گردشگری در مناطق روستایی گسترش پیدا کرده است (حیدری ساریان، ۱۳۹۴: ۲۸۰). همچنین مناطق روستایی، فرصتی منحصر به فرد برای جذب گردشگران به وسیله ایجاد ارتباط میان مناطق روستایی و ریشه‌های فرهنگی، تاریخی، قومی و جغرافیایی خود دارند (Dragi Dimitrovski et al., 2012:289). گردشگری روستایی یکی از انواع مختلف گردشگری است و شامل فعالیت‌ها و گونه‌های مختلف گردشگری در محیط‌های روستایی و پیرامون آن‌ها می‌شود (انوری و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۹). در واقع می‌توان گفت گردشگری روستایی بهره‌برداری از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی تحت عنوان گردشگری می‌باشد (جعفریان و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۰). گردشگری روستایی دربردارنده ارزش‌ها و آثار متفاوتی برای محیط روستاست (انوری و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۹). در مجموع می‌توان گفت توسعه گردشگری در نواحی روستایی آثار و پیامدهای مثبت و منفی مختلفی اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی را به دنبال دارد که بررسی و شناخت جامع از این آثار الزامی و اجتناب‌ناپذیر است (اکبریان رونیزی و بدری، ۱۳۹۴: ۵۱).

با این که گردشگری روستایی یکی از معدود فرصت‌های اقتصادی است که یک منطقه روستایی دارد. اما دارای برخی از اثرات منفی نیز می‌باشد مانند فصلی بودن گردشگری به عنوان یک شغل (Dragi Dimitrovski & et al., 2012:289). همچنین اگر گردشگری به طور اتفاقی و بدون وجود برنامه ریزی و استراتژی مشخصی توسعه یابد، مشکلات زیست محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی متعددی ظهور پیدا کرده و در درازمدت مشکلات گردشگری بیشتر از فواید آن می‌شود (مرادی مسیحی و قاسمی، ۱۳۹۳: ۱۰۹؛ زرافشانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۲۰).

از آنجا که در کشور ما، آثار منفی گردشگری روستایی بیش از آثار مثبت آن است بنابراین توسعه و گسترش نوعی از گردشگری که ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، و زیست محیطی را مورد توجه قرار دهد، لازم و ضروری به نظر می‌رسد. در این زمینه به کارگیری گردشگری مسئولیت‌پذیر می‌تواند نقش مهمی را در کاهش یا حذف آثار منفی گردشگری در مناطق روستایی ایفا کند. چرا که، گردشگری مسئولیت‌پذیر

رویکردی برای مدیریت گردشگری است که هدف از آن افزایش منافع اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و به حداقل رساندن اثرات منفی در یک مقصد است (Xin & Lian chan, 2014: 26). پروفیسور هارولد گادوین، بنیان گذار این نوع گردشگری نیز اظهار داشت: "گردشگری مسئولیت پذیر، در حال انجام مسئولیت در جهت دستیابی به توسعه پایدار از طریق گردشگری است، این مسئله شناسایی مسائل اقتصادی، اجتماعی و زیست-محیطی است که به لحاظ محلی مورد توجه قرار گرفته و با آنها برخورد می‌کنند." گردشگری مسئولیت پذیر، اثرات گردشگری بر روی یک مقصد تشخیص می‌دهد و به دنبال به حداکثر رساندن اثرات مثبت و به حداقل رساندن اثرات منفی است. گردشگری مسئولیت پذیر مکان‌های بهتر برای افرادی که در آن زندگی می‌کنند و همچنین مکان‌های بهتر برای بازدید فراهم می‌کند. هدف "گردشگری مسئولیت پذیر" احترام گذاشتن به فرهنگ، آداب و رسوم، پیشنهاد غذا و سنت مردم محلی، و همیشه در تلاش برای کمک به توسعه گردشگری مسئولیت پذیر و پایدار است. بدین ترتیب، اصطلاح "گردشگری مسئولیت پذیر" متمرکز بر ارتقای حس مسئولیت پذیری گردشگر نسبت به محل بازدید است (Debicka & Oniszczyk-Jastrzabek, 2014: 192).

با توجه به مراجعات و مطالعات انجام شده در روستاهای هدف گردشگری شهرستان گرگان می‌توان به نکته دست یافت که به جز تعداد اندکی از مردم، دیگر افراد منطقه مورد مطالعه از گسترش گردشگری چندان راضی نیستند و معتقدند گردشگری تنها در بعد اقتصادی، اثرات مثبت اندکی دارد و در دیگر ابعاد به ویژه بعد زیست محیطی دارای اثرات منفی بسیاری است. بنابراین می‌بینیم که گردشگری در این مناطق به صورت مسئولانه انجام نمی‌شود به گونه‌ای که گردشگران به جای خرید از افراد محلی از شهر خرید می‌کند در حالی که اگر مسئولیت پذیر باشند از افراد محلی خرید می‌کنند تا جامعه محلی و افراد فقیر روستایی هم منتفع شوند، به جای اقامت در خانه‌های بوم گردی در هتل‌ها مستقر می‌شوند، به جای حفظ محیط زیست روستا، آن را آلوده می‌کنند و ... پس می‌بینیم گردشگران هیچ گونه حمایتی از افراد محلی نمی‌کنند. بنابراین آنچه باعث انتخاب این موضوع شد، عدم احساس مسئولیت پذیری اکثر گردشگران نسبت به ساکنان و محیط زیست این منطقه است. پس توسعه و گسترش گردشگری مسئولیت‌پذیر در منطقه مورد مطالعه امری لازم و ضروری است تا علاوه بر رساندن منافع اقتصادی به ساکنان، از تخریب و نابودی محیط زیست و فرهنگ روستایی جلوگیری شود.

با توجه به وجود آثار منفی گردشگری در روستاهای هدف گردشگری شهرستان گرگان، در این تحقیق به دنبال این سوال هستیم که گردشگری مسئولیت پذیر چه نقشی در کیفیت زندگی روستاهای هدف گردشگری گرگان دارد؟

**(۲) مبانی تحقیق**

با توجه به افزایش اهمیت گردشگری به ویژه در مناطق روستایی و پیامدهای آن در دهه‌های اخیر، تحقیقات و مطالعات فراوانی از سوی محققین و دانشمندان انجام شده است. در کشورهای خارجی به دلیل اهمیت روستاها به لحاظ زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، مطالعات فراوانی در رابطه با گردشگری روستایی و گردشگری مسئولیت‌پذیر انجام شده است. در ایران نیز مطالعات متعددی در ارتباط با گردشگری و گردشگری روستایی انجام گرفته است اما در ادبیات نظری به صورت روشن کمتر به گردشگری مسئولیت‌پذیر اشاره شده است. در جداول ۱ و ۲ به نمونه‌ای از این مطالعات انجام شده در سطح ملی و بین‌المللی اشاره می‌شود.

**جدول ۱. پیشینه تحقیقات داخلی**

تحقیقات داخلی			
نتیجه	عنوان	محقق / سال	
توسعه گردشگری روستایی هم دارای اثرات مثبت و هم دارای اثرات منفی بر فرایند توسعه منطقه میزبان خواهد بود، از این رو نظارت و پایش مداوم و فعالانه مسئولین دولتی و سازمانها و ارگانهای مرتبط برای هدایت صحیح توسعه گردشگری پایدار روستایی لازم و ضروری است.	نقش گردشگری در توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بوشهر	مرادی مسیحی و قاسمی / ۱۳۹۳	۱
تاثیر گذار بودن توسعه و شکوفایی گردشگری در ارتقای شاخصهای رفاه اجتماعی از منظر بهبود وضعیت مسکن، بهزیستی فردی، تقویت مشارکت ساکنان روستاها، ارتقای بهره‌وری، تقویت زیرساختهای آموزشی و بهداشتی در مناطق روستایی و ...	اثرات گردشگری روستایی بر ارتقای شاخص‌های رفاه اجتماعی در روستای اوانار و کوچنق، شهرستان مشکین شهر	حیدری ساربان و همکاران / ۱۳۹۵	۲
وجود تفاوت در مسئولیت‌پذیری اجتماعی گردشگران بر اساس دو جنس مرد و زن و محل زندگی آن‌ها (روستا و شهر) که به نفع زنان گردشگر و روستاییان گردشگر است همچنین افزایش سطح مسئولیت‌پذیری اجتماعی گردشگران با بالا رفتن متغیر سطح تحصیلات.	تحلیل سطح مسئولیت‌پذیری اجتماعی گردشگران در روستاهای مقصد گردشگری (مورد مطالعه: گردشگران دهستان‌های شهرستان خواف)	سجاسی قیداری و دلیر / ۱۳۹۶	۳
اهمیت مسئولیت‌پذیری اجتماعی سازمان‌ها در صنعت گردشگری، تسریع رشد صنعت گردشگری از طریق به کار گیری مفهوم مسئولیت اجتماعی.	تحلیلی بر جایگاه و سطح تحقق مسئولیت‌پذیری اجتماعی در صنعت گردشگری (مورد مطالعه: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد)	شفیعی رود پشتی و همکاران ۱۳۹۶/	۴

## جدول ۲. پیشینه تحقیقات خارجی

تحقیقات خارجی			
نتیجه	عنوان	محقق / سال	
گردشگری مسئولیت پذیر می‌تواند در زمینه فعالیت‌های مشارکتی نقش بسزایی داشته باشد، در صورتی که زمینه‌های ادراکی نواحی در برابر سایر اشکال گردشگری مشخص شود.	گردشگری مسئولیت پذیر و پایداری: مورد مطالعه کوماراکم در کرالا، هند	چتیپارام و کوکرانیکال ۱ ۲۰۱۲/	۱
آگاهی گردشگران از وجود آب و هوا، گیاهان، تاریخ، فرهنگ و... هر مکان جهت سازگاری با تفاوت‌های اجتماعی، فرهنگی و محیطی، اهمیت آموزش در این زمینه، ایجاد آگاهی از تنوع فرهنگی و محیط زیست، ضرورت توسعه سیاست‌ها برای ترویج گردشگری مسئولیت پذیر و تامین مالی آن و ...	گردشگری مسئولیت پذیر در لهستان	دیبیکا <sup>۲</sup> همکاران/ ۲۰۱۴	۲
ارائه چشم انداز اپراتورهای تور در شاخص‌های مهم گردشگری مسئولیت پذیر در پارک ملی کینابالو، ارائه ۴ شاخص اصلی شامل مدیریت مقصد، ارزش اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی و ۱۷ زیر شاخص.	دیدگاه‌های اپراتورهای توریستی در مورد شاخص‌های گردشگری مسئول پارک ملی کینابالو، صباح	کای شین و کیم لیان چان ۲۰۱۴/۳	۳
فراهم کردن بینش بزرگ تر نسبت به متصدیان گردشگری مسئولیت پذیر در تلاش برای جذب و حفظ بخش‌های سودآور، توسعه محصولات و ارتباطات بازاریابی توسط اپراتورها و بازاریابان مقصد جهت برخورد با ناهمگونی انگیزه‌های زیر بنایی گردشگری مسئولیت پذیر.	سایه‌های مختلف مسئولیت پذیری: بررسی انگیزه مسافران داخلی و بین المللی برای گردشگری مسئولیت پذیر در هند	مودی <sup>۴</sup> همکاران/ ۲۰۱۴	۴
توسعه گردشگری مسئولیت پذیر به عنوان کارآمدترین رویکرد و یک فرصت واقعی برای بهره برداری و ترویج محصولات و خدمات محلی، استفاده از پتانسیل گردشگری به منظور به حداکثر رساندن تاثیر مثبت بر مقاصد گردشگری.	روابط عمومی در گردشگری. یک تحقیق در مورد ادراک عمومی مردم رومانیایی پس از گردشگری مسئولیت پذیر	پتروویچی <sup>۵</sup> ۲۰۱۴	۵
تاثیر ادراک ساکنان از توسعه گردشگری (شامل عوامل اقتصادی، محیط زیستی و اجتماعی) به عنوان عامل کلیدی موثر بر کیفیت زندگی آنها، فعالیت گردشگری مسئولیت پذیر به عنوان یک	فعالیت‌های گردشگری مسئولیت پذیر و کیفیت زندگی: چشم انداز جوامع جزیره لانگکاو	حنفیه <sup>۶</sup> همکاران/ ۲۰۱۵	۶

<sup>۱</sup>Angelique Chettiparamb & Jithendran Kokkranikal<sup>۲</sup>Olga Debicka<sup>۳</sup>Tay Kai Xin & Jennifer Kim Lian Chan<sup>۴</sup>Makarand Mody<sup>۵</sup>Amalia Petrovici<sup>۶</sup>Mohd Hafiz Hanafiah

		راه حل مناسب برای مبارزه با اثرات مضر توسعه گردشگری، قوی بودن رابطه بین توسعه گردشگری و کیفیت زندگی در حضور فعالیت گردشگری مسئولیت پذیر.		
۷	سانتیکول <sup>۱</sup> همکاران/ ۲۰۱۶	تأثیر گردشگری بر کیفیت زندگی ساکنان محلی در هوا؛ ویتنام	استفاده از پتانسیل گردشگری برای افزایش کیفیت زندگی محلی با ایجاد فعالیت‌های گردشگری پایدار و برنامه ریزی برای توسعه گردشگری مناسب و مشارکت همه دست اندرکاران.	
۸	کوبیکووا <sup>۲</sup> همکاران/ ۲۰۱۷	آژانس انسانی شکل دهی به رقابت در گردشگری و کیفیت زندگی در اقتصادهای در حال توسعه	پویایی ماهیت رابطه بین رقابت گردشگری و کیفیت زندگی و تأثیر گردشگری بر رفاه ساکنان و تأثیر رفاه ساکنان بر گردشگری	
۹	لی <sup>۳</sup> همکاران/ ۲۰۱۷	تفاوت قضاوت اخلاقی گردشگر و مفهوم گردشگری مسئولیت پذیر: رویکرد سناریوی اخلاقی	وجود اثرات متقابل معناداری بین مراتب فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی گردشگران و مسئولیت پذیری آن‌ها.	
۱۰	متیو و ساریجش <sup>۴</sup> / ۲۰۱۷	تأثیر گردشگری مسئولیت پذیر در پایداری مقصد و کیفیت زندگی جامعه در مقصد گردشگری	وجود ارتباط مثبت بین درک مطلوب ساکنین محلی از شیوه‌های گردشگری مسئولیت پذیر و پایداری مقصد (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی) و کیفیت زندگی جامعه (رفاه اجتماعی، سلامت روانی، بهداشت و امنیت)	

### گردشگری مسئولیت پذیر

معنای گردشگری مسئولیت پذیر، هم در نظریه و هم در عمل، موضوعی قابل توجه است ( Robert et al., ۲۰۱۴: ۱۱۶).

مفهوم گردشگری مسئولیت پذیر به شکلی از گردشگری اطلاق می‌شود که به محیط طبیعی، ساختمان و فرهنگ جوامع میزبان و منافع همه طرف‌های ذینفع احترام می‌گذارد (Mathew & Sreejesh, 2017: ۸۴). در واقع گردشگری مسئولیت پذیر مهم ترین رویکرد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی است، و به عنوان فرصتی واقعی برای بهره برداری و ارتقاء محصولات و خدمات محلی به شمار می‌رود (Petrovici, 2014: 67). لسللی<sup>۱</sup> (۲۰۱۳) گردشگری مسئولیت پذیر را "یک ویژگی رفتاری ... بر اساس اصول اساسی احترام به دیگران و محیط آنها" تعریف کرد، و همچنین اظهار داشت که گردشگری مسئولیت پذیر "اقدامات مسئولانه

<sup>۱</sup>Wantanee Suntikul

<sup>۲</sup>Marketa Kubickova

<sup>۳</sup>Hae Young Lee

<sup>۴</sup>Paul V. Mathew & Sreejesh S.

<sup>۵</sup>Leslie

در فعالیت‌های خود، و همچنین در مدیریت و بهره‌برداری از کسب و کار" می‌باشد (Mathew & Sreejesh, ۲۰۱۷: ۸۴).

هارولد گادوین<sup>۲</sup> (۲۰۱۱) بنیانگذار گردشگری مسئولیت‌پذیر، این نوع گردشگری را عملی، جهت‌توجه به پایدارتر ساختن گردشگری می‌داند. این جمله توضیح می‌دهد که وقتی مسئولیت وجود داشته باشد، نتیجه اقدامات واضح و روشن است، که آن را اقدامات پایدار می‌نامند. با این حال، گردشگری مسئولیت‌پذیر مترادف گردشگری پایدار نیست (Mathew & Sreejesh, 2017: 84).

بنابراین می‌توان گفت گردشگری مسئولیت‌پذیر گردشگری‌ای است که جامعه‌ی میزبان را در حوزه گردشگری مشارکت می‌دهد؛ در واقع تلاش می‌کند تا تمام تاثیرات منفی را به حداقل برساند؛ منافع اقتصادی برای مردم محلی ایجاد می‌کند، به میراث فرهنگی و طبیعی کمک می‌کند و رفاه عمومی جامعه میزبان را افزایش می‌دهد؛ و برای همه قابل دسترس است. گردشگران با تجارب معنی‌دار که به آنها درک بهتر مسائل فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی مربوط به مکان‌هایی که آنها بازدید می‌کنند و همچنین محیط بزرگتر و جهانی را فراهم می‌آورد (Moscardo & Morphy, 2014: 2541).

### کیفیت‌زندگی

داشتن کیفیت‌زندگی مطلوب، همواره آرزوی بشر بوده و هست (خزاعی دلاکه و همکاران، ۱۳۹۳: ۲). کیفیت‌زندگی، وابسته به احساس خشنودی یا ناخشنودی، رضایت یا عدم رضایت فرد از زندگی و منعکس‌کننده رفاه افراد است (طیب نیا و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۴) و وضعیت زندگی بشری را توصیف می‌نماید. با توجه به اینکه این وضعیت با چند عامل و ویژگی قابل انعکاس است، معمولاً کیفیت‌زندگی مترادف با رفاه، امکانات، رضایت زندگی، شکوفایی، تحقق نیازها، قدرت زندگی، توسعه قابلیت‌ها، فقر، فقر انسانی، استانداردهای زندگی و توسعه بکار می‌رود (حاجی زاده و جانباز قبادی، ۱۳۹۶: ۲ و ۳).

محققان کیفیت‌زندگی را امری پیچیده و فاقد یک وحدت عمومی دانسته‌اند (شفیعا، ۱۳۹۴: ۳۳). کیفیت‌زندگی تجربه‌ای ذهنی و وابسته به تصورات و احساسات فردی می‌باشد (قدمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲) و تعریف مشخص و به‌طور کلی یکسانی ندارد؛ اگرچه مردم به شکل‌گریزی معنای آن را به راحتی درک می‌کنند، اما این مفهوم برای همه آن‌ها یکسان نیست (سلمانی، ۱۳۹۱: ۲). بنابراین، برای تعیین

<sup>۲</sup>Harold Goodwin

کیفیت‌زندگی نمی‌توان تعریف یکنواختی پیدا کرد و افراد مختلفی آن را تعریف کرده‌اند (Gondos, ۲۰۱۴:۸۸۰). که در ذیل به آن اشاره می‌شود:

واژه کیفیت (Qual) به معنی چیزی و چه و Quality به مفهوم چگونگی آمده است و QOL از نظر لغوی، به معنی چگونگی زندگی است و دربرگیرنده تفاوت‌های آن است که برای هر شخصی منحصر به فرد، و با دیگران متفاوت است (حاجی زاده و جانباز قبادی، ۱۳۹۶: ۲).

کیفیت زندگی، درجه خوشبختی فرد یا گروهی از افراد است. سازمان بهداشت جهانی<sup>۳</sup> کیفیت‌زندگی را به عنوان درک افراد از موقعیت آنها در زندگی در چارچوب نظام‌های فرهنگی و ارزش‌گذاری که در آنها در رابطه با اهداف، انتظارات، استانداردها و نگرش‌ها زندگی می‌کند، بیان می‌کند. که شامل چهار بعد است: سلامت مادی، سلامت اجتماعی، سلامت عاطفی و بهداشت و ایمنی (Mathew & Sreejesh, 2017: 84). به این ترتیب، کیفیت‌زندگی به معنای چیزهای مختلف برای افراد مختلف و در زمینه‌های مختلف است (Suntikul et al., 2016: 3).

در علم جغرافیا، کیفیت‌زندگی شامل مفهوم رفاه فردی است، اما تمرکز بیشتر در مکان‌های زندگی افراد است (ایمانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۴). دیوید اسمیت<sup>۴</sup> از نخستین جغرافیدانانی بود که درباره کیفیت‌زندگی، رفاه و عدالت اجتماعی در جغرافیا بحث کرد (همان: ۵).

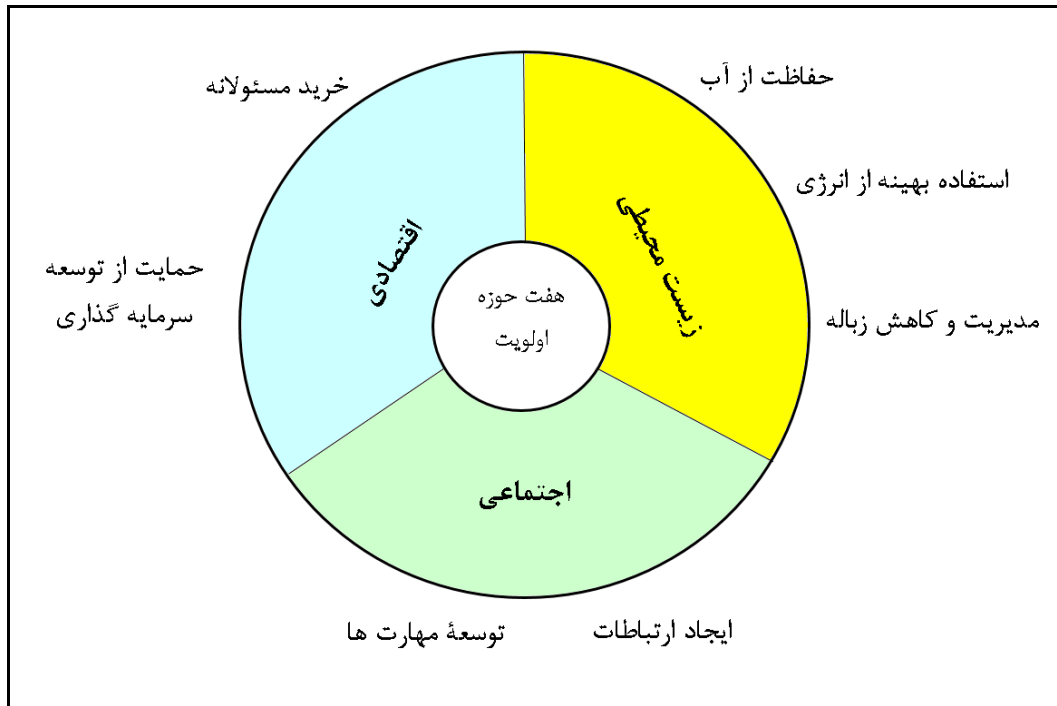
#### اثرات گردشگری مسئولیت‌پذیر بر کیفیت‌زندگی

رابطه بین توسعه گردشگری و کیفیت‌زندگی جوامع میزبان گردشگری از اوایل دهه ۱۹۹۰ توجه فزاینده‌ای را به خود جلب کرده (Suntikul et al., 2016: 3) و کیفیت‌زندگی در زمینه توسعه گردشگری به یک موضوع نوظهور تبدیل شده است (Chia-Pin, 2018:2). به تازگی، ادراک ساکنان نسبت به اثرات گردشگری بر کیفیت‌زندگی در یک مقصد گردشگری در بسیاری از مطالعات مورد بررسی قرار گرفته است و این موضوع بیشتر در کشورهای غربی انجام شده است (Huijun et al. 2017: 103). همچنین طبق آنچه که در اعلامیه کیپ تاون آمده است، برای گردشگری مسئولیت‌پذیر هفت حوزه اولویت‌شناسایی شده است که نشان‌دهنده توجه به کیفیت‌زندگی ساکنان مناطق گردشگری در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی است:

<sup>۳</sup>World Health Organization (WHO)

<sup>۴</sup>David Smith





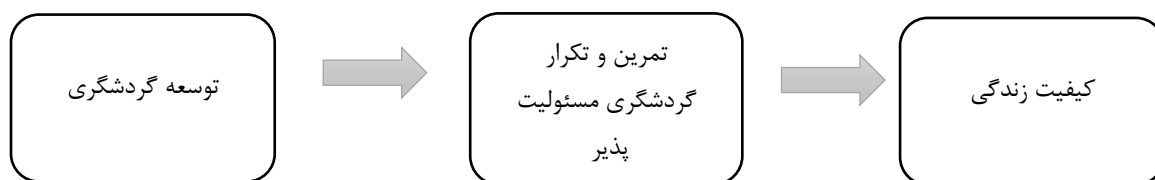
شکل ۱. هفت حوزه اولویت گردشگری مسئولیت پذیر در اعلامیه کیپ‌تاون

(Scriven & van der Watt, 2014:11)

عموما نقش گردشگری در کیفیت زندگی به صورت معیارهایی از طریق داده‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی توسط جامعه میزبان تعیین می‌شود. نقش گردشگری در کیفیت زندگی را می‌توان بر مبنای کیفیت ذهنی زندگی و کیفیت عینی زندگی مورد سنجش و اندازه گیری قرار داد. رشد و توسعه فعالیت‌های گردشگری می‌تواند باعث بروز تغییرات عمیق در بسیاری از شاخص‌های عینی و ذهنی ویژگی‌های کلان اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی جوامع مقصد شود (حاجی زاده و جانباز قبادی، ۱۳۹۶: ۳ و ۴).

عده‌ای دیدگاهی صرفا منفی نسبت به گردشگری دارند و معتقدند توسعه گردشگری سبب ایجاد اثرات و پیامدهای منفی در مقصد می‌شود که معمولا به این شکل‌ها در جامعه مقصد بروز می‌کند و سبب کاهش سطح کیفیت زندگی ساکنان می‌شود: تخریب منابع طبیعی و فرهنگی، زوال فرهنگ سنتی و اعتقادات و باورهای سنتی میزبان، کپی برداری از الگوی گردشگران و کاهش روابط و انسجام خانوادگی و اخلاقیات اجتماعی، گسترش بیماری‌های اجتماعی چون گدایی، قمار، قاچاق، فحشا، تجاری شدن یا کالایی شدن فرهنگ، تجاری شدن روابط میزبان و میهمان و ... (ایمانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۹).

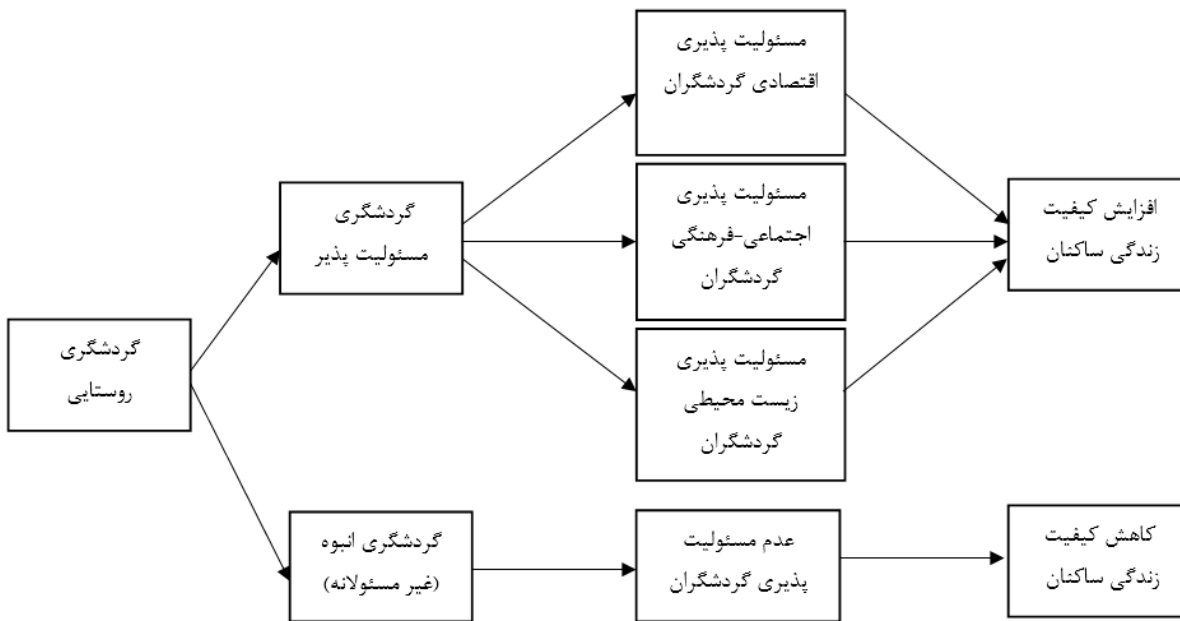
از سوی دیگر طرفداران گردشگری، دیدگاهی مثبت نسبت به گردشگری داشته و گردشگری را به عنوان راهی برای رونق جوامع محلی، از طریق افزایش سطح زندگی ساکنین، که منجر به بهبود کیفیت زندگی آن‌ها می‌شود، مورد توجه قرار می‌دهند (Chia-Pin, 2018:2). مدل مفهومی زیر نیز تایید می‌کند که در صورتی توسعه گردشگری منجر به کیفیت بهتر زندگی می‌شود که توسط فعالیت‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر تعدیل شده است (Hanafiah et al. 2016: 409).



**شکل ۲. تاثیر توسعه گردشگری مسئولیت‌پذیر بر کیفیت زندگی**

(Hanafiah et al. 2016: 409)

همچنین اثرات مثبت در صورتی اتفاق می‌افتد که گردشگری با برنامه‌ریزی و به صورت مسئولانه انجام شود و یا به عبارتی گردشگری مسئولیت‌پذیر در یک منطقه تمرین و تکرار شود. پس می‌توان گفت مزایای واقعی گردشگری مسئولیت‌پذیر تنها در صورتی اتفاق می‌افتد که جوامع محلی را در اهداف گردشگری در نظر بگیرند که فعالیت‌های مربوط به طرح‌های گردشگری مسئولیت‌پذیر، پایداری مطلوب و کیفیت زندگی را بهبود می‌بخشد. همچنین ادراک جوامع میزبان در مورد گردشگری مسئولیت‌پذیر بر کیفیت زندگی آن‌ها از طریق توسعه پایدار مطلوب، تاثیر مثبتی می‌گذارد. بنابراین در نظر گرفتن ادراکات و احساسات جامعه میزبان مهم است، چرا که مزایای مثبت گردشگری مسئولیت‌پذیر، باعث افزایش کیفیت زندگی جوامع میزبان می‌شود (Mathew & Sreejesh, 2017: 83 & 84).



شکل ۳. مدل مفهومی تحقیق

### ۳ روش تحقیق

ماهیت این پژوهش توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است. داده ها و اطلاعات مورد نیاز به صورت کتابخانه‌ای (کتاب ها و مقالات مرتبط) و میدانی (پرسشنامه) جمع آوری شده است. جامعه آماری، کلیه ساکنان ۱۱ روستای هدف گردشگری شهرستان گرگان در فصل پاییز سال ۹۷ بوده است. حجم نمونه از طریق فرمول کوکران تعیین شد و ۳۷۶ نفر از ساکنان روستاها مورد پرسش و بررسی قرار گرفتند (جدول ۳). ۳۷۶ پرسشنامه به صورت تصادفی ساده بین ساکنان توزیع و جمع آوری شد. پرسشنامه پژوهش دارای دو بخش سوالات عمومی، مربوط به ویژگی‌های جمعیت شناختی و سوالات اختصاصی، مربوط به گردشگری مسئولیت پذیر و کیفیت زندگی ساکنان روستا بود که گردشگری مسئولیت پذیر در ۳ بعد اقتصادی با ۵ گویه، اجتماعی-فرهنگی با ۸ گویه و زیست محیطی با ۶ گویه و همچنین کیفیت زندگی در ۴ بعد اجتماعی با ۱۰ گویه، کالبدی با ۹ گویه، محیطی با ۵ گویه و اقتصادی با ۵ گویه از یک طیف ۵ امتیازی شامل خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد به کار برده شد. روایی پرسشنامه، با استفاده از نظر اساتید و کارشناسان مورد تایید قرار گرفت. پایایی پرسشنامه با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت و پایایی مقیاس‌های گردشگری مسئولیت پذیر و کیفیت زندگی به ترتیب برابر ۰/۸۷ و ۰/۷۹ محاسبه و مورد تایید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از نرم افزار SPSS و در دو بخش توصیفی و استنباطی انجام گرفته

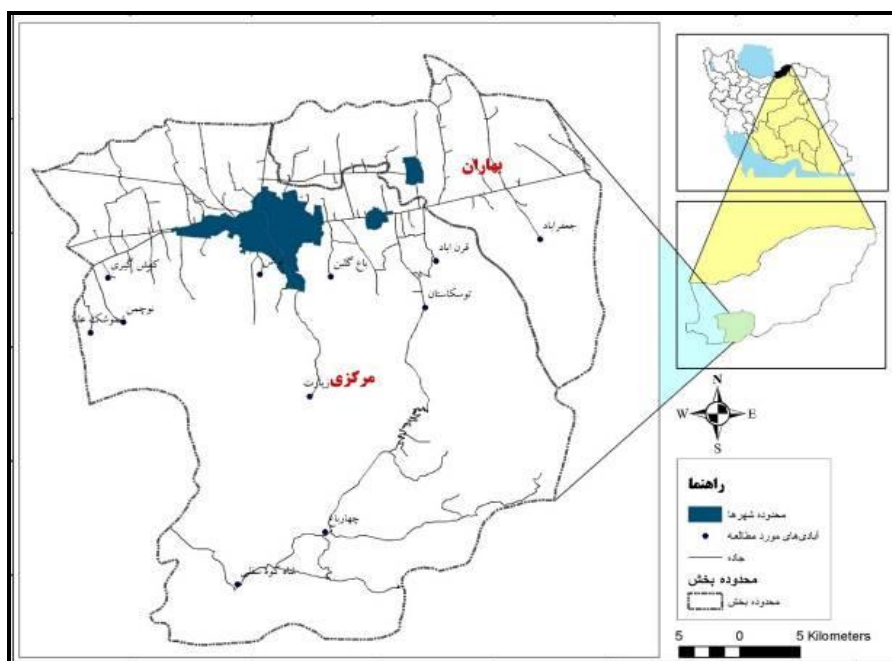
است. بخش توصیفی مربوط به خصوصیات جمعیت شناختی ساکنان می باشد و در بخش استنباطی از میانگین توصیفی و آزمون tset-T استفاده شده است.

### جدول ۳. جمعیت و حجم نمونه روستاهای هدف گردشگری

ردیف	روستا	جمعیت	حجم نمونه
۱	زیارت	۲۲۸۰	۷۰
۲	توشن	۱۱۴۹	۳۷
۳	نوچمن	۹۱۳	۲۹
۴	کفشگیری	۲۱۴۳	۶۰
۵	قرن آباد	۱۷۴۴	۵۰
۶	شמושک علیا	۸۶۳	۲۸
۷	جعفر آباد	۷۶۳	۲۴
۸	توسکستان	۱۸۲	۱۵
۹	شاهکوه	۵۸۳	۱۹
۱۰	چهارباغ	۱۰۹	۱۵
۱۱	باغ گلبن	۸۹۲	۲۹
	جمع کل	۱۱۶۲۱	۳۷۶

منبع: مرکز آمار ایران،

۱۳۹۷



شکل ۴- موقعیت روستاهای مورد مطالعه، منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۷

**۴) یافته‌های تحقیق**

داده‌های پژوهش حاکی از آن است که ۶۸/۷٪ پرسش شونده‌گان مرد و ۳۱/۳٪ زن هستند. در میان گروه‌های سنی، سنین کمتر از ۲۰ سال با ۵/۶٪ و سنین ۳۰ تا ۴۰ سال با ۳۳٪ به ترتیب کمترین و بیشترین حجم جامعه نمونه را در بر می‌گیرد. در میان ساکنان روستا، ۵/۹٪ بی سواد و ۳۶/۸٪ دارای مدرک دیپلم هستند. در رابطه با میزان درآمد حاصل از گردشگری خانوارهای روستایی، تنها ۲/۸٪ خانوارها بیش از ۶۰ درصد درآمدشان از گردشگری است که این رقم، نشان‌دهنده پایین بودن سهم گردشگری در درآمد خانوارهای روستایی است. میزان درآمد ۴۴/۹٪ از ساکنان بین یک تا دو میلیون تومان و ۹٪ از ساکنان بیش از سه میلیون تومان است. در رابطه با مدت سکونت افراد در روستا می‌توان گفت ۲۸/۹٪ بین ۳۰ تا ۴۰ سال و ۳/۹٪ کمتر از ۱۰ سال در روستا سکونت دارند. همچنین در رابطه با شغل ساکنان روستا می‌توان گفت ۲۹/۶٪ از افراد شاغل در روستا، دارای شغل آزاد و بعد از آن ۱۵/۸٪ از افراد شاغل در بخش کشاورزی هستند.

**جدول ۴. ویژگی‌های جمعیت شناختی اعضای نمونه**

درصد	یافته‌های توصیفی	درصد	یافته‌های توصیفی	
۲۷/۸	کمتر از ۵۰۰ هزار تومان	۶۸/۷	مرد	جنسیت
۱۷/۳	بین ۵۰۰ هزار تا یک میلیون تومان	۳۱/۳	زن	
۴۴/۹	بین یک تا دو میلیون تومان	۵/۶	کمتر از ۲۰ سال	سن
۹/۱	بین دو تا سه میلیون تومان	۲۵/۳	بین ۲۰ تا ۳۰ سال	
۹/۰	بیشتر از سه میلیون تومان	۳۳/۰	بین ۳۰ تا ۴۰ سال	
۵/۹	بی سواد	۲۵/۰	بین ۴۰ تا ۵۰ سال	
۱۱/۶	خواندن و نوشتن	۱۱/۲	بالای ۵۰ سال	سهم گردشگری در درآمد خانوارها (درصد)
۱۸/۱	زیر دیپلم	۸۰/۲	کمتر از ۲۰ درصد	
۳۶/۸	دیپلم	۱۰/۱	بین ۲۰ تا ۴۰ درصد	
۱۱/۹	کاردانی	۷/۰	بین ۴۰ تا ۶۰ درصد	
۱۳/۲	کارشناسی	۲/۸	بیشتر از ۶۰ درصد	
۲/۴	کارشناسی ارشد و بالاتر			

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

مفهوم مسئولیت پذیری در این مطالعه در قالب سه بعد شامل بعد اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و زیست محیطی مورد بررسی قرار گرفت که نتایج در زیر به تفکیک هر بعد مورد بررسی قرار می‌گیرد.

(۱) **بعد اقتصادی:** برای ارزیابی مسئولیت پذیری در بعد اقتصادی، از پنج گویه استفاده شد. بر اساس جدول ۵ و از دیدگاه ساکنان روستا، میزان اقامت گردشگران در اقامتگاه ها و خانه‌های روستاییان در حد کم و میزان خرید مایحتاج مصرفی، صنایع دستی، تولیدات و محصولات کشاورزی و غذا و لبنیات محلی در حد متوسط است. که بر این اساس می‌توان گفت گردشگران به لحاظ اقتصادی در حد متوسط احساس مسئولیت پذیری می‌کنند.

**جدول ۵. بعد اقتصادی گردشگری مسئولیت‌پذیر**

گویه	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
اقامت در اقامتگاه ها و خانه‌های روستاییان	۲۵/۵	۲۳/۷	۲۱/۸	۱۹/۷	۹/۳
خرید مایحتاج مصرفی توسط گردشگران از روستا	۷/۷	۲۲/۳	۲۹/۳	۳۰/۹	۹/۸
خرید صنایع دستی محلی	۱۸/۴	۲۲/۱	۲۶/۴	۲۲/۹	۱۰/۱
خرید تولیدات و محصولات کشاورزی	۱۰/۶	۲۲/۶	۲۶/۹	۲۶/۳	۱۳/۶
خرید غذا و لبنیات محلی	۹/۰	۱۸/۴	۲۷/۷	۳۰/۹	۱۴/۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

(۲) **بعد اجتماعی-فرهنگی:** برای ارزیابی مسئولیت پذیری در بعد اجتماعی-فرهنگی، از هشت گویه استفاده شد. بر اساس آنچه که در جدول ۶ آمده است، ساکنان معتقدند گردشگران به لحاظ رعایت شئونات عمومی، پوشش مناسب و حفظ آرامش و آسایش ساکنان در حد متوسط و از نظر احترام به سنت ها و ارزش ها، زبان و لهجه و الگوهای فرهنگی جامعه میزبان، زیاد و از نظر ایجاد آلودگی صوتی و سر و صدا، کم و در زمینه سرقت و بزهکاری و سایر جرم و جنایت ها خیلی زیاد احساس مسئولیت پذیری می‌کنند. بنابراین با توجه به موارد گفته شده باید فرهنگ سازی بیشتری در زمینه افزایش مسئولیت پذیری اجتماعی-فرهنگی صورت گیرد تا حضور گردشگران باعث به هم ریختن آسایش و آرامش ساکنان روستا نشود.

## جدول ۶. بعد اجتماعی-فرهنگی گردشگری مسئولیت‌پذیر

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه
۶/۶	۲۵/۳	۳۸/۳	۱۹/۷	۱۰/۱	رعایت شئون عمومی روستا توسط گردشگران
۵/۶	۲۲/۲	۴۳/۹	۲۰/۹	۷/۵	رعایت پوشش مناسب در حد عرف
۵/۹	۱۲/۰	۲۹/۳	۳۳/۹	۱۸/۹	عدم ایجاد آلودگی صوتی و سروصدا توسط گردشگران
۳۹/۶	۱۵/۲	۲۱/۸	۱۸/۶	۴/۸	سرقت، بزهکاری و سایر جرم و جنایت‌ها
۱۵/۴	۳۵/۱	۳۰/۹	۱۳/۰	۵/۶	احترام به سنت‌ها و ارزش‌های محلی
۱۵/۷	۴۱/۸	۳۰/۶	۸/۰	۴/۰	احترام به زبان و لهجه جامعه میزبان
۱۵/۸	۳۸/۵	۳۲/۱	۸/۶	۵/۱	احترام به الگوهای فرهنگی جامعه میزبان
۸/۲	۲۴/۵	۴۴/۷	۱۶/۵	۶/۱	حفظ آرامش و آسایش ساکنان

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

**۳) بعد زیست محیطی:** برای ارزیابی مسئولیت‌پذیری در بعد زیست محیطی، از شش گویه استفاده شد. جدول ۷ نشان می‌دهد که گردشگران در بعد زیست محیطی چندان احساس مسئولیت‌پذیری نمی‌کنند. چنانچه بر اساس داده‌های موجود گردشگران در زمینه حفظ جنگل و پوشش گیاهی، تولید پسماند و زباله، ایجاد انواع آلودگی، آسیب‌رسانی به مناظر روستایی، وارد آوردن فشار بیش از اندازه به محیط زیست، کم و در زمینه هدر دادن منابع محیطی در حد متوسط احساس مسئولیت‌پذیری می‌کنند. بنابراین باید برای حفظ محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن چاره‌ای اندیشیده شود و اگر این روال ادامه پیدا کند در نهایت به نابودی محیط زیست منجر خواهد شد.

## جدول ۷. بعد زیست محیطی گردشگری مسئولیت‌پذیر

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه
۵/۶	۱۲/۸	۲۸/۷	۳۲/۷	۲۰/۲	حفظ جنگل و پوشش گیاهی
۴/۸	۱۱/۲	۲۳/۹	۳۴/۰	۲۶/۱	تولید پسماند و زباله
۳/۵	۷/۴	۲۳/۴	۳۹/۴	۲۶/۳	ایجاد انواع آلودگی (آلودگی آب، خاک، هوا و ...)
۱/۳	۹/۰	۲۳/۴	۳۷/۵	۲۸/۷	آسیب‌رسانی به مناظر زیبای روستایی
۳/۲	۸/۰	۳۴/۳	۳۴/۰	۲۰/۵	هدر دادن منابع محیطی (انرژی، آب و ...)
۳/۶	۶/۰	۲۴/۹	۳۹/۲	۲۶/۳	وارد آوردن فشار بیش از توان محیط زیست

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

برای ارزیابی مسئولیت‌پذیری در ابعاد مورد بررسی و نیز شاخص کل ابتدا گویه‌ها هم جهت‌سازی شد و به صورت میانگینی ترکیب گردید. سپس از آزمون t تک نمونه برای ارزیابی وضعیت مسئولیت‌پذیری استفاده شد که نتایج در جداول ۸ درج شده است.

نتایج تحقیق نشان داد میانگین شاخص کل محاسبه شده برابر ۲/۷۸ می باشد. همچنین نتیجه آزمون t تک نمونه با عدد مفروض ۳/۱ نشان داد آزمون با دقت بالای ۹۹ درصد معنی دار است و با توجه به اختلاف منفی بین عدد مفروض و میانگین مشاهده شده می توان گفت این شاخص در وضعیت نامطلوبی قرار دارد.

### جدول ۸. آزمون T تک نمونه برای نشان دادن معناداری شاخص های مسئولیت پذیری

عدد مفروض: ۳,۱					t	جمع ابعاد مسئولیت پذیری
۹۵ درصد اطمینان		اختلاف میانگین	سطح معنی داری	درجه آزادی		
Upper	Lower					
-۰/۲۶۵۵	-۰/۳۷۴۱	-۰/۳۱۹۸۱	۰/۰۰۰	۳۶۰	-۱۱/۵۸۸	

منبع: یافته های پژوهش، ۱۳۹۷

مفهوم کیفیت زندگی در این مطالعه در قالب چهار بعد شامل بعد اجتماعی، کالبدی، محیطی و اقتصادی مورد بررسی قرار گرفت که نتایج در زیر به تفکیک هر بعد مورد بررسی قرار می گیرد.

(۱) **بعد اجتماعی:** بعد اجتماعی در سه حوزه کیفیت آموزش، سلامت و امنیت و اوقات فراغت و در ۱۰ گویه مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس داده های موجود در جدول ۹، کیفیت آموزش روستاهای مورد مطالعه در سطح متوسط رو به پایین قرار دارند چنانچه اکثر روستاها تنها دارای مدارس ابتدایی و راهنمایی (دبیرستان دوره اول) هستند و از نظر کیفیت سلامت و امنیت مانند تغذیه مناسب، خدمات بهداشتی و درمانی و ... در سطح متوسط قرار دارند. روستاهای مورد مطالعه به دلیل عدم وجود یا کمبود امکانات ورزشی، فرهنگی و هنری از نظر کیفیت اوقات فراغت در سطح بسیار پایینی قرار دارند و تنها کسانی که از نظر مالی، توانایی دارند می توانند در حد متوسط مسافرت های زیارتی-سیاحتی در برنامه های اوقات فراغت خود داشته باشند.



## جدول ۹. ارزیابی بعد اجتماعی کیفیت زندگی در محدوده مورد مطالعه

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه	
۰/۸	۱۱/۰	۳۰/۲	۳۴/۵	۲۳/۵	زیر ساخت آموزشی مناسب	کیفیت آموزش
۵/۶	۱۶/۳	۳۴/۲	۳۰/۵	۱۳/۴	دسترسی آسان یا زمان کم به مدارس	
۷/۵	۱۹/۳	۳۶/۶	۲۵/۷	۱۱/۰	داشتن معلمان خوب و با تجربه	
۱۲/۱	۳۳/۳	۳۴/۹	۱۴/۰	۵/۶	تغذیه مناسب	کیفیت سلامت و امنیت
۶/۴	۲۷/۸	۳۳/۷	۲۴/۱	۸/۰	بهره مندی از خدمات درمانی و بهداشتی	
۹/۶	۱۶/۳	۳۰/۵	۲۴/۹	۱۸/۷	دسترسی به پاسگاه پلیس در لحظات اضطراری	
۱۲/۴	۲۴/۲	۳۳/۳	۱۵/۱	۱۵/۱	وجود اتحاد و انسجام و عدم نزاع و کشمکش	کیفیت اوقات فراغت
۱/۱	۷/۰	۱۹/۰	۳۵/۶	۳۷/۴	وجود امکانات ورزشی در روستا	
۱/۱	۵/۱	۱۶/۶	۲۸/۹	۴۸/۴	وجود امکانات مناسب فرهنگی و هنری (کتابخانه)	
۳/۵	۸/۰	۳۶/۴	۳۳/۴	۱۸/۷	توان انجام مسافرت زیارتی-سیاحتی در طول سال	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

۲) **بعد کالبدی:** این بعد در دو حوزه کیفیت محیط مسکونی و زیرساخت ها و در ۹ گویه مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس نتایج به دست آمده کیفیت مسکن روستاها در تمامی ابعاد در سطح متوسط قرار دارد. در زمینه زیر ساخت‌های موجود در روستا، راه‌های ارتباطی تقریباً مناسب هستند و دسترسی به وسایل حمل و نقل مناسب و آب آشامیدنی سالم در سطح متوسط قرار دارد و اما از نظر وجود جایگاه توزیع مواد سوختی و خدمات مالی و اعتباری در سطح نسبتاً ضعیفی قرار دارد.

## جدول ۱۰. ارزیابی بعد کالبدی کیفیت زندگی در محدوده مورد مطالعه

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه	
۱۳/۴	۲۹/۱	۳۹/۸	۱۴/۴	۳/۲	کیفیت مسکن از نظر استحکام	کیفیت محیط مسکونی
۱۴/۸	۳۵/۸	۳۶/۳	۱۱/۰	۲/۲	کیفیت تسهیلات مسکن (سیستم گرمایشی سرمایشی و ..)	
۱۳/۶	۳۰/۷	۳۹/۶	۱۳/۹	۲/۱	کیفیت مصالح مسکن	
۱۹/۹	۳۲/۸	۳۷/۶	۸/۶	۱/۱	نورگیری و روشنایی کافی مسکن	کیفیت زیرساخت‌ها
۹/۴	۳۸/۳	۳۸/۱	۱۱/۳	۲/۹	راه ارتباطی مناسب	
۹/۹	۳۱/۰	۴۱/۲	۱۳/۶	۴/۳	دسترسی به وسایل حمل و نقل مناسب	
۱۶/۳	۲۷/۳	۳۵/۳	۱۷/۴	۳/۷	بهره مندی از آب آشامیدنی سالم	
۳/۷	۱۴/۲	۲۴/۱	۲۹/۱	۲۸/۹	وجود جایگاه توزیع مواد سوختی	
۴/۶	۱۶/۷	۲۲/۰	۲۶/۶	۳۰/۱	دسترسی به خدمات مالی و اعتباری (بانک، وام و...)	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

۳) **بعد محیطی:** برای ارزیابی کیفیت محیطی از ۵ گویه استفاده شد. بر اساس نتایج بدست آمده در جدول ۱۱، کیفیت روستاهای مورد مطالعه به لحاظ وجود جایگاه‌های دفن زباله و روش‌های بهداشتی جمع آوری زباله، خیلی کم و از نظر ساخت و ساز در اراضی پرخطر، اتلاف و آلودگی منابع آب و فرسایش خاک، کم است. بنابراین می‌توان گفت کیفیت محیطی روستا در وضعیت نامطلوبی قرار دارد.

**جدول ۱۱. ارزیابی بعد محیطی کیفیت زندگی در محدوده مورد مطالعه**

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه	کیفیت محیطی
۵/۳	۱۵/۰	۱۸/۲	۲۳/۵	۳۸/۰	وجود جایگاه‌های دفن زباله	
۹/۱	۱۶/۶	۲۴/۹	۲۰/۹	۲۸/۶	استفاده از روش‌های بهداشتی جمع آوری و دفع زباله	
۷/۲	۱۲/۸	۲۵/۱	۳۰/۷	۲۴/۳	پرهیز از ساخت خانه‌ها در اراضی پرخطر	
۳/۲	۶/۹	۳۲/۰	۳۶/۳	۲۱/۶	اتلاف و آلودگی منابع آب	
۴/۰	۵/۶	۳۲/۰	۳۴/۳	۲۳/۱	تخریب و فرسایش خاک	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

۴) **بعد اقتصادی:** برای ارزیابی کیفیت اشتغال و درآمد ۵ گویه مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس نتایج بدست آمده در جدول ۱۲ می‌توان گفت میزان رضایت از درآمد افراد در سطح متوسط و میزان سلامت جسمانی برای انجام فعالیت در سطح بالایی قرار دارد اما میزان رضایت از شغل، امید به آینده شغلی و پس انداز در سطح بسیار پایینی قرار دارد.

**جدول ۱۲. ارزیابی بعد اقتصادی کیفیت زندگی در محدوده مورد مطالعه**

خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم	گویه	کیفیت اشتغال و درآمد
۲/۹	۱۰/۱	۳۴/۴	۲۴/۵	۲۸/۰	رضایت از درآمد	
۳/۲	۹/۱	۲۶/۹	۲۹/۱	۳۱/۷	امید به آینده شغلی	
۳/۲	۱۱/۲	۲۷/۳	۲۷/۳	۳۱/۰	رضایت شغلی	
۲۲/۷	۳۱/۰	۲۷/۳	۱۱/۸	۷/۲	داشتن سلامت جسمانی برای انجام فعالیت	
۱/۹	۳/۲	۲۴/۵	۳۴/۱	۳۶/۳	داشتن پس انداز مناسب	

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

برای ارزیابی کیفیت زندگی در ابعاد مورد بررسی همانند مسئولیت پذیری ابتدا گویه‌ها هم جهت سازی شد و به صورت میانگینی ترکیب گردید. نتایج تحقیق نشان داد میانگین شاخص کل محاسبه شده برابر ۲/۶۸ می‌باشد. همچنین نتیجه آزمون t تک نمونه با عدد مفروض ۳/۱ نشان داد آزمون با دقت بالای ۹۹ درصد

معنی‌دار است و با توجه به اختلاف منفی بین عدد مفروض و میانگین مشاهده شده می‌توان گفت این شاخص در وضعیت نامطلوبی قرار دارد.

### جدول ۱۳. آزمون T تک نمونه برای نشان دادن معناداری شاخص‌های کیفیت زندگی

عدد مفروض: ۳,۱						بعد
۹۵ درصد اطمینان		اختلاف میانگین	سطح معنی‌داری	درجه آزادی	T	
Upper	Lower					
-۰/۳۷۰۹	-۰/۴۷۸۰	-۰/۴۲۴۴۶	۰/۰۰۰	۳۶۲	-۱۵/۵۷۹	جمع ابعاد کیفیت زندگی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

به منظور بررسی نقش گردشگری مسئولیت‌پذیر در کیفیت زندگی از آزمون رگرسیون خطی استفاده شد که نتایج آن در جداول زیر درج شده است. نتایج نشان می‌دهد میزان ضریب همبستگی چندگانه محاسبه شده برابر با ۰/۶۴۴ می‌باشد، هم چنین میزان ضریب تعیین بدست آمده برابر با ۰/۴۱۴ می‌باشد به عبارت دیگر حدود ۴۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته توسط متغیرهای مستقل تبیین می‌شود. هم چنین بررسی ضرایب رگرسیونی محاسبه شده نشان می‌دهد متغیر مسئولیت‌پذیری اقتصادی با ضریب استاندارد ۰/۴۲ مهم‌ترین متغیر تاثیر گذار در کیفیت زندگی ساکنان روستا محسوب می‌شود و پس از این متغیر، متغیرهای اجتماعی-اقتصادی و سپس زیست محیطی به ترتیب با ضریب استاندارد ۰/۳۵ و ۰/۰۹۶ در مراتب بعدی اهمیت قرار دارند.

### جدول ۱۴. ضرایب همبستگی آزمون رگرسیون عوامل موثر بر کیفیت زندگی ساکنان روستا

مدل	ضریب همبستگی چندگانه	ضریب تعیین	ضریب تعدیل شده	اشتباه انحراف معیار
۱	۰/۶۴۴	۰/۴۱۴	۰/۴۱۰	۰/۴۱۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

### جدول ۱۵. ضرایب رگرسیونی عوامل موثر بر کیفیت زندگی ساکنان روستا

سطح معنی‌داری	t	ضرایب استاندارد نشده		Model
		Beta	Std. Error	
۰/۰۰۰	۵/۷۳۵		۰/۱۳۴	ضریب ثابت
۰/۰۰۰	۱۰/۲۱۰	۰/۴۲۷	۰/۰۲۷	اقتصادی
۰/۰۰۰	۸/۴۵۲	۰/۳۵۴	۰/۰۳۶	اجتماعی-فرهنگی
۰/۰۱۷	۲/۳۹۵	۰/۰۹۶	۰/۰۳۳	زیست محیطی

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۷

## (۵) نتیجه‌گیری

گردشگری در یک منطقه می‌تواند اثرات مثبت یا منفی بر جای بگذارد. علاوه بر برنامه‌ریزی و نظارت ارگان‌های مرتبط، یکی از مهم‌ترین عواملی که می‌تواند اثرات مثبت را افزایش و اثرات منفی را کاهش دهد، توسعه گردشگری مسئولیت‌پذیر است. در واقع گردشگری مسئولیت‌پذیر می‌تواند راه‌حل مناسبی برای افزایش اثرات مثبت اقتصادی و کاهش اثرات منفی اجتماعی-فرهنگی و زیست محیطی باشد. همچنین به دلیل وجود ارتباط بین مسئولیت‌پذیری گردشگران و کیفیت‌زندگی ساکنان، به کارگیری این نوع گردشگری می‌تواند باعث افزایش کیفیت‌زندگی ساکنان نیز شود.

پژوهش حاضر که با هدف بررسی نقش گردشگری مسئولیت‌پذیر در کیفیت‌زندگی روستاهای مقصد گردشگری شهرستان گرگان انجام شد، میزان مسئولیت‌پذیری گردشگران و کیفیت‌زندگی روستاییان را از دیدگاه ساکنان روستا مورد بررسی قرار داده است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، مسئولیت‌پذیری گردشگران، سه بعد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست-محیطی و ۱۹ گویه را در بر می‌گیرد که از دیدگاه ساکنان روستا، وضعیت مسئولیت‌پذیری گردشگران در بعد اقتصادی و زیست محیطی نامطلوب می‌باشد و در بعد اجتماعی-فرهنگی در وضعیت متوسط و بینابین قرار دارد و به طور کلی می‌توان گفت وضعیت مسئولیت‌پذیری گردشگران در این ابعاد نامطلوب و نسبتاً ضعیف است و آن گونه که باید باشد، نیست. همچنین میزان کیفیت‌زندگی روستاییان که ابعاد اجتماعی، کالبدی، محیطی و اقتصادی و ۲۹ گویه را در بر می‌گیرد، چندان مطلوب نبوده است. بنابراین مشاهده می‌شود که پایین بودن میزان مسئولیت‌پذیری گردشگران در کیفیت‌زندگی ساکنان نیز تاثیر گذار است به گونه‌ای که در نتیجه وضعیت نامطلوب مسئولیت‌پذیری گردشگران، کیفیت‌زندگی ساکنان نیز چندان مطلوب نمی‌باشد. یافته‌های بدست آمده در این پژوهش با نتایج پژوهش‌های شفیع‌ی رودپشتی و همکاران (۱۳۹۶)، پتروویچی (۲۰۱۴)، حنفیه و همکاران (۲۰۱۵)، سانتیکول و همکاران (۲۰۱۶) و کوییکووا و همکاران (۲۰۱۷) مطابقت دارد.

براساس نتایج تحقیق ابعاد گردشگری مسئولیت‌پذیر بر کیفیت‌زندگی روستاییان اثرگذار می‌باشد و در این میان سهم عوامل اقتصادی بیش از سایر ابعاد می‌باشد. چرا که گردشگری را می‌توان به عنوان ابزاری در نظر گرفت که با ایجاد فرصت‌های شغلی، کسب و کارها و فرصت‌های سرمایه‌گذاری جدید، بیکاری را کاهش می‌دهد و می‌تواند برای جوامع محلی و همچنین دولت‌ها درآمد ایجاد کند که این امر می‌تواند در ارتقاء کیفیت‌زندگی روستاییان موثر باشد این نتیجه در مطالعات حنفیه و همکاران (۲۰۱۵) و گارسیا و همکاران

(۲۰۱۵) مورد تایید قرار گرفته است. همچنین در مرحله بعد عوامل اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی در بهبود کیفیت زندگی روستاییان اثر گذار می‌باشد. این ابعاد نیز می‌تواند با افزایش میزان مشارکت جوامع محلی، افزایش احساس افتخار به فرهنگ خود، حفاظت از محیط‌زیست و ... در ارتقاء کیفیت زندگی روستاییان موثر باشد. این نتیجه در مطالعات حیدری ساریان و همکاران (۱۳۹۵)، حنفیه و همکاران (۲۰۱۵) و متیو و ساریجش (۲۰۱۷) مورد تایید قرار گرفته است.

همانطور که یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد یکی از مهم ترین چالش‌های روستاییان، عدم احساس مسئولیت‌پذیری گردشگران در بعد زیست محیطی به ویژه در زمینه حفظ جنگل و پوشش گیاهی، تولید پسماند و زباله، ایجاد انواع آلودگی، آسیب رسانی به مناظر زیبای روستایی، هدر دادن منابع محیطی و وارد آوردن فشار بیش از توان محیط زیست است که بیانگر وضعیت نامناسب و نامطلوب روستاییان در این زمینه می‌باشد. چالش‌های دیگر در بعد اقتصادی به ویژه در زمینه کم بودن میزان اقامت گردشگران در اقامتگاه‌ها و خانه‌های روستاییان و همچنین در بعد اجتماعی-فرهنگی در زمینه ایجاد آلودگی صوتی است. بر این اساس و با توجه به چالش‌های موجود پیشنهاداتی ارائه می‌شود:

- ۱) تدوین قوانین و مقررات ویژه جهت استفاده صحیح از جاذبه و جلوگیری از تخریب، آلودگی و از بین رفتن منابع گردشگری
- ۲) ایجاد تبلیغات هدفمند از طریق رسانه‌ها و تهیه بروشورهای تبلیغاتی جهت آشنایی با منطقه مورد مطالعه و اقامت در آن
- ۳) تهیه بروشورهای مربوط به اصول اخلاقی و ارائه آنها به گردشگران یا نصب در منطقه مورد نظر
- ۴) آموزش گردشگری مسئولیت پذیر به گردشگران

## ۶) منابع

- اکبریان رونیزی، سعید رضا، بدری، علی، (۱۳۹۴)، تحلیل درک ذینفعان از آثار و پیامدهای توسعه گردشگری در نواحی روستایی (نمونه موردی: منطقه لواسانات)، جغرافیا و توسعه، شماره ۳۸، بهار ۱۳۹۴، صص ۶۲-۴۷.
- انوری، محمدرضا، بلوچی، عثمان، هاشم‌زهی، ابراهیم، (۱۳۹۱)، نقش محوری گردشگری روستایی در توسعه نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای ناحیه تفتان، شهرستان خاش)، مطالعات جغرافیایی مناطق خاش، سال سوم، شماره نهم و دهم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، صص ۸۶-۶۷.
- ایمانی، بهرام، اسد پور، زهره، شاهی، مهدی، (۱۳۹۳)، بررسی اثرات گردشگری بر کیفیت زندگی در نواحی روستایی ایران، اولین کنگره بین المللی زمین، فضا و انرژی پاک.

- جعفریان، محمد حسن، اسکندریان، ایرج، سلیمی سبحان، محمد رضا، (۱۳۹۵)، راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT (مورد مطالعه: روستای لاسجرد شهرستان سمنان)، فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی شهری چشم انداز زاگرس، دوره هشتم، شماره ۳۰، زمستان ۱۳۹۵، صص ۱۸۳-۱۵۹.
- حاجی زاده، نرگس، جانباز قبادی، غلامرضا، (۱۳۹۶)، بررسی اثرات گردشگری ساحلی بر کیفیت زندگی جوامع محلی (مطالعه موردی: شهر فریدونکنار)، سومین کنفرانس بین المللی تحقیقات در علوم و مهندسی ۳۱ آگوست ۲۰۱۷، دانشگاه کاسم باندیت، بانکوک، تایلند.
- حیدری ساریان، وکیل، یاری حصار، ارسطو، صائب، شراره، (۱۳۹۵)، اثرات گردشگری روستایی بر ارتقاء شاخص‌های رفاه اجتماعی در روستای اوانار و کوچنق، شهرستان مشکین شهر، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال شانزدهم، زمستان ۱۳۹۵، شماره ۶۳، صص ۱۵۷-۱۲۷.
- خزاعی دلاکه، محسن، قاسمی، علی، بلوچ، عثمان، پهلوانی نیا، زهرا، (۱۳۹۳)، بررسی اثرات اقتصادی نقش گردشگری در کیفیت زندگی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان محمد آباد در شهرستان هامون)، کنفرانس بین المللی یافته‌های نوین در علوم کشاورزی، منابع طبیعی و محیط زیست.
- زرافشانی، کیومرث، شرفی، لیدا، گراوندی، شهپر و قبادی، پرستو، (۱۳۹۲)، بررسی اثرات توسعه گردشگری در ارتقاء شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی نواحی روستایی (مورد: منطقه گردشگری ریجاب در استان کرمانشاه)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۲، پیاپی ۵، صص ۱۱۹-۱۳۴.
- سجاسی قیداری، حمدالله، دلیر، الهه، (۱۳۹۶)، تحلیل سطح مسئولیت‌پذیری اجتماعی گردشگران در روستاهای مقصد گردشگری (مورد مطالعه: گردشگران دهستان‌های شهرستان خواف)، دو فصلنامه مطالعات اجتماعی گردشگری، سال پنجم، شماره نهم، بهار و تابستان ۱۳۹۶، صص ۵۵-۲۹.
- شفیعی رود پشته، میثم، اسعدی، میر محمد، محمد میرزایی، نگار، (۱۳۹۶)، تحلیلی بر جایگاه و سطح تحقق مسئولیت‌پذیری اجتماعی در صنعت گردشگری (مورد مطالعه: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد)، مدیریت سرمایه‌ی اجتماعی، دوره ۴، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۶، صص ۳۵۱-۳۳۳.
- طیب نیا، هادی، محمدی، سعدی، منوچهری، سوران، (۱۳۹۵)، تحلیل تاثیرات گردشگری بر کیفیت زندگی روستاییان (مطالعه موردی: بخش اورامان شهرستان سرو آباد)، مجله پژوهش و برنامه ریزی روستایی، سال ۵، شماره ۱، شماره پیاپی ۱۳.
- عباسی، مرضیه، پژوهان فر، مهدیه، (۱۳۹۳)، بررسی اثرات گردشگری روستایی بر شاخص‌های کالبدی-زیست محیطی روستایی (مورد مطالعه: روستای زیارت-شهرستان گرگان)، کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار.
- قدمی، مصطفی، عقیلی زاده فیروز جایی، ناصر، رمضان زاده لسبویی، مهدی، (۱۳۸۹)، بررسی نقش گردشگری در تغییرات کیفیت زندگی مقصد (مورد مطالعه: دهستان کلار آباد، شهرستان تنکابن، مازندران)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، پاییز ۱۳۸۹، دوره ۴، شماره ۳.
- مرادی مسیحی، وراز، قاسمی، علی، (۱۳۹۳)، نقش گردشگری در توسعه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان بهشهر، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، پیاپی ۸، صص ۱۲۴-۱۰۵.

- ملکی، محمدرضا و سرتیپی‌پور، محسن و طاهباز، منصوره، (۱۳۹۲)، امکان‌سنجی توسعه اکوتوریسم در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان دره‌شهر، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۲، پیاپی ۶، صص ۷۵-۹۶.
- Caruana, Robert and Glozer, Sarah and Crane, Andrew and McCabe, Scott, (2014) **Tourists' accounts of responsible tourism**, *Annals of Tourism Research* 46 (2014), pp 115–129.
- Chettiparamb, Angelique and Kokkranikal, Jithendran, (2012), **Responsible tourism and sustainability: the case of Kumarakom in Kerala, India**, *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure & Events* Vol. 4, No. 3, November 2012, pp 302–326.
- Chia-Pin, Yu and Tian Cole, shu and Chancellor, Charles, (2018), **Resident support for tourism development in rural Midwestern (USA) communities: perceived tourism impact and community quality of life perspective**, *Sustainability* 2018, 10, 802.
- Chin Wei. Lee, Shirley, (2017), **Tourism, Communities and Quality of Life Indicators in Bali**, Working Paper No.29, Institute of Asian Studies, Universiti Brunei Darussalam, Gadong 2017.
- Debicka, Olga and Oniszczyk-Jastrzabek, Aneta, (2014), **Responsible Tourism in Poland**, *Journal of Tourism and Hospitality Industry 2014, CONGRESS PROCEEDINGS Trends in Tourism and Hospitality Industry*, pp 189-202.
- Dragi Dimitrovski, Darko and Tomislav Todorovic, Aleksandar and Djordje Valjarevic, Todorovic, (2012), **Rural tourism and regional development: Case study of development of rural tourism in the region of Gruz, Serbia**, *Procedia Environmental Sciences* 14 (2012), pp 288 – 297.
- García, F. A. and Vázquez, A. B., and Macías, R. C. (2015). **Resident's attitudes towards the impacts of tourism**. *Tourism Management Perspectives*, 13, pp 33-40.
- Hanafiah, Mohd Hafiz and Azman, Inoormaziah and Jamaluddin, Mohd Raziff and Aminuddin, Norliza, (2016), **Responsible Tourism Practices and Quality of Life: Perspective of Langkawi Island communities**, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 222 (2016), pp 406 – 413.
- Huijun, Yang and Grace Chan Suk, Ha and Wenjie, Li, (2017), **Tourism Impacts on the Quality of Life in Hong Kong**, *International Journal of Marketing Studies*; Vol. 9, No. 3; 2017, ISSN 1918-719X E-ISSN 1918-7203, Published by Canadian Center of Science and Education.
- Kai Xin,Tay and Kim Lian Chan, Jennifer, (2014), **Tour operator perspectives on responsible tourism indicators of Kinabalu National Park, Sabah**, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 144 ( 2014 ), pp 25 – 34.
- Kubickova, Marketa and Croes, Robertico and Rivera, Manuel, (2017), **Human agency shaping tourism competitiveness and quality of life in developing economies**, *Tourism Management Perspectives* 22 (2017), pp 120–131.
- Mathew Paul V. and Sreejesh S. (2017), **Impact of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations**, *Journal of Hospitality and Tourism Management* 31 (2017), pp 83-89.
- Mody, Makarand and Day, Jonathon and Sydnor, Sandra and Lehto, Xinran and Jafféb, William, (2017), **Integrating country and brand images: Using the product—Country image framework to understand travelers' loyalty towards responsible tourism operators**, *Tourism Management Perspectives* 24 (2017), pp 139–150.
- Moscardo, Gianna & Murphy, (2014), **There Is No Such Thing as Sustainable Tourism: Re-Conceptualizing Tourism as a Tool for Sustainability**, *Sustainability* 2014, ISSN 2071-1050, 6, 2538-2561; doi:10.3390/su6052538.

- Petrovici, Amalia, (2014), **Public Relations in Tourism. A Research on The Perception of the Romanian Public Upon Responsible Tourism**, Procedia - Social and Behavioral Sciences 163 (2014), pp 67 – 72.
- Gondos, Borbala, (2014), **Relationship Between Tourism and Quality of Life (Researches at Lake Balaton)**, Management, Knowledge and Learning International conference 2014.
- Scriven, L. and van der Watt, H., **Responsible Tourism in Cape Town: How-To Guide**, City of Cape Town Tourism Department (Cape Town), 2014.
- Suntikul, Wantanee and Pratt, Stephen and I Kuan, Wallace and Wong Chao In and Chan, Choi Cheng and Choi, Wai Leng and Chong, Oi Fong, (2016), **Impacts of tourism on the quality of life of local residents in Hue, Vietnam**, ISSN: 1303-2917 (Print) 2156-6909 (Online) Journal homepage: <http://www.tandfonline.com/loi/rana20>
- UNWTO, 2015.